

WYKLUCZENIE CYFROWE JEDNYM Z PROBLEMÓW EDUKACJI DOBY CYFROWEJ

DIGITAL EXCLUSION ONE OF THE PROBLEMS OF DIGITAL EDUCATION DAY

Wojciech Marcin Czerski^{1(A,B,C,D,E,F,G)}

¹Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Polska

¹Maria Curie-Skłodowska University, Poland

Czerski, W. M., (2020). Wykluczenie cyfrowe jednym z problemów edukacji doby cyfrowej/ Digital exclusion one of the problems of digital education day, *Rozprawy Społeczne/Social Dissertations*, 14(3), 63-75. <https://doi.org/10.29316/rs/127216>

Wkład autorów/

Authors' contribution:

- A. Zaplanowanie badań/
Study design
- B. Zebranie danych/
Data collection
- C. Dane – analiza i statystyki/
Data analysis
- D. Interpretacja danych/
Data interpretation
- E. Przygotowanie artykułu/
Preparation of manuscript
- F. Wyszukiwanie i analiza
literatury/
Literature analysis
- G. Zebranie funduszy/
Funds collection

Tabele/Tables: 0

Ryciny/Figures: 0

Literatura/References: 39

Otrzymano/Submitted:
23.06.2020

Zaakceptowano/Accepted:
17.07.2020

Streszczenie

Artykuł podejmuje zagadnienie wykluczenia cyfrowego. Na wstępie dokonana została charakterystyka tego zjawiska, następnie porównano je z wykluczeniem społecznym. Ponadto wskazano przyczyny i skutki wykluczenia cyfrowego w różnych środowiskach. Na zakończenie udzielono odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób przeciwdziałać wykluczeniu cyfrowemu. Ważne jest tu, aby nie tylko skupić się na wyposażaniu wykluczonych w sprzęt i dostęp do Internetu. Należy równocześnie pobudzać u nich motywację do korzystania z tych dobrodziejstw oraz do zdobywania, a dalej podnoszenia kompetencji cyfrowych we wszystkich grupach społecznych.

Materiał i metody. Przegląd literatury.

Wyniki. Przeprowadzona analiza literatury wykazała, że nadal aktualnym problemem jest wykluczenie cyfrowe, przez niektórych określone mianem nierówności cyfrowych.

Wnioski. W Polsce prowadzone są działania mające na celu redukcję i przeciwdziałanie wykluczeniu cyfrowemu w różnych grupach społecznych, jednak nie wszędzie jest to możliwe (np. zakłady karne).

Słowa kluczowe: edukacja, rzeczywistość wirtualna, Internet, wykluczenie cyfrowe

Summary

The article focuses on the issue of digital exclusion. At the beginning, the characteristics of this phenomenon were made, then they were compared with social exclusion. Furthermore, the causes and effects of digital exclusion in various environments were indicated. Finally, the question of how to counteract digital exclusion is answered. It is important here not only to focus on equipping the excluded with equipment and Internet access. At the same time, they should be motivated to take advantage of these benefits and to acquire and further improve digital competences in all social groups.

Material and methods. A review of literature.

Results. The review of the literature has shown that digital exclusion, by some referred to as the digital divide, is still a current problem.

Conclusions. There are activities carried out in Poland aimed at reducing and preventing digital exclusion in various social groups, but this is not possible everywhere (e.g. prisons).

Keywords: education, virtual reality, internet, digital exclusion

Adres korespondencyjny: Wojciech Marcin Czerski, Katedra Pedagogiki Resocjalizacyjnej, Instytut Pedagogiki, Wydział Pedagogiki i Psychologii UMCS, Narutowicza 12, 20-004, Lublin, Polska; e-mail: wojciech.czerski@poczta.umcs.lublin.pl, <http://orcid.org/0000-0002-3951-5752>

Copyright by: Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Wojciech Czerski

Czasopismo Open Access, wszystkie artykuły udostępniane są na mocy licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-użycie niekomercyjne-na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-SA 4.0, <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>).

Wprowadzenie

W każdej epoce były grupy wykluczone z pełnego korzystania z dobrodziejstw danej epoki. Jak słusznie zauważa L. Porębski „wynalazek maszyny parowej zaowocował narodzinami przemysłu, ale jednocześnie spowodował ruinę wielu rzemieślników i rękodzielników. Uruchomienie taśmy produkcyjnej pozwoliło na radykalne obniżenie cen wielu masowo produkowanych towarów, jednak doprowadziło do nieznanego wcześniej poziomu wyobcowania robotników z procesu pracy i jej dehumanizacji. Nie inaczej jest w przypadku komputera, Internetu czy telefonu komórkowego. Wszystkie te urządzenia i technologie otwierają nowe możliwości, jednocześnie kreując zupełnie nowe napięcia lub wyraźnie wzmacniając te już istniejące” (Porębski, 2014, s. 103).

Nie ulega, zatem wątpliwości, że „dynamizm zmian cywilizacyjnych obserwowany w obecnych czasach jest duży. Przemiany te są owocem pracy ludzkiej, ale wiążą się również z tempem i charakterem zmian zachodzących w cywilizacji” (Czerski, 2017, s. 9). Wymaga to zarówno od obywateli, jak i poszczególnych rządów oraz różnych organizacji (w tym w szczególności pozarządowych) transformacji podejścia do wykorzystania dobrodziejstw cyfrowego świata. Już teraz nie wychodząc z domu można zrobić zakupy, skorzystać z bankowości elektronicznej, czy też załatwić niektóre sprawy urzędowe. Podobnego zdania są N. Iwaszczuk i A. Jarzęcka, które zauważają, że „coraz więcej usług jest przenoszonych do sieci tak, aby ułatwić klientom korzystanie z serwisów w dowolnym miejscu o dowolnym czasie. Przykładami mogą być strony www, sklepy internetowe, jak również aplikacje pozwalające na dokonywanie różnych czynności” (Iwaszczuk i Jarzęcka, 2017, s. 206).

Jak słusznie zauważa W.M. Czerski, „faktem jest, że cyfrowy świat opanował każdą sferę aktywności człowieka – zaczynając od ogromnych baz wiedzy dostępnych w sieci, poprzez możliwość załatwienia spraw online, po coraz bardziej popularny druk 3D i usługi w chmurze. Coraz więcej zaczyna się mówić również o wykorzystaniu w naszym życiu sztucznej inteligencji i inteligentnych systemów informatycznych” (Czerski, 2019, s. 64). Wszystko to nie byłoby możliwe, gdyby nie Internet i „oczywiście komputer osobisty, a ściślej jego upowszechnienie i zwielokrotnienie zastosowań – komputer z oprogramowaniem służy do pracy administracyjnej, umożliwia organizowanie procesów produkcyjnych, dystrybucję towarów i usług itp.” (Jeran, b.d., s. 3). Od tego momentu komputer, Internet, a w końcu urządzenia mobilne i techniki cyfrowe, stały się nieodłącznymi elementami codziennego życia obywateli społeczeństwa informacyjnego (Czerski, 2018, s. 96).

Omawiane tu przemiany cywilizacyjne związane są z tym, że przyszło nam żyć i funkcjonować w tzw. cywilizacji informacyjnej określanej przez A.

Introduction

In each epoch there were groups excluded from fully enjoying the benefits of that epoch. As L. Porębski rightly observes, “the invention of the steam engine resulted in the birth of industry, but at the same time caused the ruin of many craftsmen and craftsmen. The launch of the production line allowed for a radical reduction in the prices of many mass-produced goods, but it led to a previously unknown level of alienation of workers from the labor process and its dehumanization. It is no different with a computer, internet or mobile phone. All these devices and technologies open up new possibilities, simultaneously creating completely new tensions or clearly strengthening the existing ones” (Porębski, 2014, p. 103).

There is therefore no doubt that “the dynamism of civilization changes observed nowadays is large. These changes are the fruit of human labor but are also related to the pace and nature of changes taking place in civilization” (Czerski, 2017, p. 9). It requires both citizens and individual governments and various organizations (including in particular non-governmental organizations) to transform their approach to using the benefits of the digital world. Now, without leaving home, you can do shopping, use electronic banking or take care of some official matters. N. Iwaszczuk and A. Jarzęcka are of a similar opinion, noting that “more and more services are transferred to the network to make it easier for customers to use the services anywhere, anytime. Examples include websites, online stores, as well as applications that allow you to perform various activities” (Iwaszczuk & Jarzęcka, 2017, p. 206).

As rightly noted by W.M. Czerski, “The fact is that the digital world has mastered every sphere of human activity – starting from huge knowledge bases available on the web, through the possibility of doing things online, to the increasingly popular 3D printing and cloud services. There is also more and more talk about the use of artificial intelligence and intelligent information systems in our lives” (Czerski, 2019, p. 64). All this would not be possible if it were not for the Internet and “of course, a personal computer, or more precisely its dissemination and multiplication of applications – a computer with software is used for administrative work, enables the organization of production processes, distribution of goods and services, etc.” (Jeran, b.d., p. 3). From that moment on, the computer, the Internet, and finally mobile devices and digital technologies became inseparable elements of the everyday life of information society citizens (Czerski, 2018, p. 96).

The civilization changes discussed here are related to the fact that we live and function in the so-called information civilization described by A. Toffler (2007) as the third wave of changes, or the information society.

Tofflera (2007) mianem trzeciej fali przemian, lub też społeczeństwem informacyjnym.

Patrząc na definicje społeczeństwa informacyjnego zauważyć można, że chodzi w nich o „społeczeństwo charakteryzujące się przygotowaniem i zdolnością do użytkowania systemów informatycznych, skomputeryzowane i wykorzystujące usługi telekomunikacji do przesyłania i zdalnego przetwarzania informacji” (Hajder i Florek, 2014, s. 47).

W. Walat zwraca uwagę, że możemy być pewni tego, „iż nowe technologie zawładnęły światem. Dziś nikt nie wyobraża sobie bez nich życia. Korzystamy z nich, traktując je jako rzecz oczywistą. Nikt nie zastanawia się, ile dzięki nim może zyskać” (Walat, 2015, s. 117). Z tego też względu nie dziwi korzystanie z bankowości elektronicznej, robienie zakupów w sieci, czy też załatwianie różnych spraw urzędowych przez Internet, komunikowanie się poprzez e-mail czy Messengera. A. Piecuch oprócz już wymienionych, wyróżnia również katalog tzw. e-usług, które są coraz bardziej popularne lub też ich obecność w codziennym życiu wielu osób jest już normą. Zalicza do nich między innymi:

- Prenumeratę gazet i czasopism online,
- System oceny online: nauczycieli, lekarzy, usług itp.,
- E-learning,
- E-radio,
- E-telewizję,
- Serwisy społecznościowe (Piecuch, 2020, s. 147–149).

Od kilku lat w Polsce rozwijana jest ogólnie rozumiana e-administracja. Dzięki temu nie wychodząc z domu możemy np. złożyć wnioski o dowód osobisty, uruchomić działalności gospodarczą, czy też złożyć zeznanie PIT. Wszystko to dzięki Profilowi Zaufanemu. Mając natomiast dostęp do swojego Internetowego Konta Pacjenta można na bieżąco śledzić informacje o wizytach u lekarzy, czy recepty (obecnie rzadko zdarza się, że przychodnia wydaje tradycyjne recepty – czasami jednak lekarze pytają się, czy aktywowało się swój profil IKP). Nie musimy już też osobiście dostarczać zwolnienia lekarskiego pracodawcy, ponieważ w momencie wypisania go przez lekarza, automatycznie trafia ono w odpowiednie miejsce.

Nie byłoby to wszystko możliwe, gdyby nie fundusze w ramach Programu Operacyjnego Polska Cyfrowa oraz fakt, że „nowoczesne narzędzia informatyczne wkroczyły do wszystkich sfer naszego życia i diametralnie zmieniły system funkcjonowania – standard życia, sposób wykonywanej pracy, rodzaj komunikowania się” (Kuźmińska-Sołśnia, 2014, s. 72).

Aby jednak w pełni uczestniczyć w życiu społeczeństwa informacyjnego, oprócz odpowiedniego sprzętu i dostępu do Internetu, należy mieć opanowane kompetencje informacyjne, a dzięki temu umiejętność korzystania z mediów elektronicznych. M. Wrońska rozumie te umiejętności „jako

Looking at the definitions of the information society, it can be noticed that they refer to “a society characterized by the preparation and ability to use information systems, computerized and using telecommunications services to transmit and remotely process information” (Hajder & Florek, 2014, p. 47).

W. Walat points out that we can be sure that “new technologies have taken over the world. Today, nobody can imagine life without them. We use them as a matter of course. Nobody wonders how much they can gain from them.” (Walat, 2015, p. 117). For this reason, it is not surprising that you use electronic banking, shop online, or handle various official matters via the Internet, communicate via e-mail or Messenger. A. Piecuch, apart from those already mentioned, also distinguishes the so-called e-services that are more and more popular or their presence in the everyday life of many people is already the norm. Among them, he includes:

- Online subscription to newspapers and magazines,
- Online evaluation system: teachers, doctors, services, etc.,
- E-learning,
- E-radio,
- E-television,
- Social networks (Piecuch, 2020, pp. 147–149).

For several years, generally understood e-administration has been developed in Poland. Thanks to this, without leaving home, we can, for example, submit an application for an ID card, start a business or submit a PIT return. All this thanks to the Trusted Profile. On the other hand, having access to your Internet Patient Account, you can keep track of information about visits to doctors or prescriptions (nowadays it is rare that the clinic issues traditional prescriptions – but sometimes doctors ask if their IKP profile has been activated). We also no longer have to provide the employer's sick leave personally, because when it is discharged by a doctor, it automatically goes to the right place.

All this would not be possible if it were not for the funds under the Digital Poland Operational Program and the fact that “modern IT tools have entered all spheres of our lives and have radically changed the system of functioning – the standard of living, the way we work, the type of communication” (Kuźmińska-Sołśnia, 2014, p. 72).

However, in order to fully participate in the life of the information society, apart from appropriate equipment and access to the Internet, it is necessary to have information skills, and thus the ability to use electronic media. M. Wrońska understands these skills “as the ability to use media, understand and critically evaluate various aspects of the media and their content, and communicate in various contexts.” (Wrońska, 2012, p. 99) However, it should be remembered that these competences are constantly devaluing because “in the information society, no education is sufficient forever” (Jeran, n.d., p. 2). It

zdolność do korzystania z mediów, rozumienia i krytycznej oceny różnych aspektów mediów i ich treści oraz porozumiewania się w różnych kontekstach” (Wrońska, 2012, s. 99). Należy jednak pamiętać, że kompetencje te nieustannie się dewalują, ponieważ „w społeczeństwie informacyjnym żadne wykształcenie nie jest wystarczające na zawsze” (Jeran, b.d., s. 2). Spowodowane jest to chociażby poprzez dynamiczny rozwój technologiczny sprzętu i usług sieciowych. Z tego wynika, że osoby, które zdobyły wykształcenie wczoraj, jutro mogą już nie być odpowiednio kompetentne cyfrowo, a w ten sposób odsunięte na margines, jak to niektórzy określają – wykluczeni cyfrowo.

Wykluczenie cyfrowe a wykluczenie społeczne

Jak już zostało wspomniane, świat cyfrowy ogarnął niemal wszystkie sfery aktywności człowieka. Jest jednak grupa osób, która z różnych względów nie korzysta z dobrodziejstw społeczeństwa informacyjnego. Osoby te określa się mianem wykluczonych cyfrowo. Przyczyn tego stanu może być wiele, jednak zanim o tym, najpierw wyjaśnić należy czym jest owo wykluczenie cyfrowe.

E. Stroińska i L. Zakrzewski twierdzą, że problem wykluczenia cyfrowego jest stosunkowo nowy i sięga tak naprawdę połowy lat 90-tych, czyli tzw. boomu internetowego. Według nich analizowane zjawisko traktowane jest głównie „jako jeden z kosztów rewolucji informatycznej. Do języka zarówno naukowego, jak i publicystycznego weszły też inne pojęcia odzwierciedlające analizowany problem, np. bariera cyfrowa, podział cyfrowy, dysproporcja informatyczna, odłączenie, bogactwo informacyjne versus bieda informacyjna. (...) W pierwszych analizach tego zjawiska, wykluczenie cyfrowe ujmowano jako nierówny dostęp do Internetu, z czym wiązał się bardzo prosty podział: na podłączonych i nie do sieci. Jednak dość szybko okazało się, że ów podział nie jest aż tak jednoznaczny” (Stroińska i Zakrzewski, 2008, s. 209).

M. Hajder i B. Florek jako wykluczenie cyfrowe traktują „systemowe różnice w dostępie i korzystaniu z komputerów i Internetu” (Hajder i Florek, 2014, s. 47). D. Batorski analizując zjawisko e-wykluczenia w Polsce uważa, że pojęcie to „odnosi się do różnic pomiędzy tymi, którzy mają regularny dostęp do technologii cyfrowych oraz informacyjnych i potrafią efektywnie z niego korzystać, a tymi, którzy tego dostępu nie mają” (Batorski, 2009, s. 225). J. Kujawski zaznacza, że wykluczenie cyfrowe „należy zdefiniować jako marginalizację społeczności nieposiadających dostępu do nowoczesnych technologii cyfrowych takich jak komputer, Internet, etc.” (Kujawski, 2018, s. 253–254). E. Widawska, Z. Wieczorek i E. Wysocka analizując omawiane tu zjawisko uważają, że jest ono po prostu efektem braku umiejętności wykorzystania w praktyce nowoczesnych technologii. Uważają oni również, że „zjawisko to można wstępnie określić jako nowy

is caused, for example, by the dynamic technological development of network equipment and services. It follows that the people who completed their education yesterday may not be digitally competent tomorrow, and thus marginalized, as some call it – digitally excluded.

Digital exclusion and social exclusion

As already mentioned, the digital world has encompassed almost all spheres of human activity. However, there is a group of people who, for various reasons, do not use the benefits of the information society. These people are known as the digitally excluded. There may be many reasons for this state, but before that, it is first necessary to explain what this digital exclusion is.

E. Stroińska and L. Zakrzewski claim that the problem of digital exclusion is relatively new and actually dates back to the mid-90s, i.e. internet boom. According to them, the analyzed phenomenon is treated mainly “as one of the costs of the IT revolution. The language, both scientific and journalistic, also includes other concepts reflecting the analyzed problem, e.g. digital barrier, digital division, information disproportion, disconnection, information wealth versus information poverty. (...) In the first analyzes of this phenomenon, digital exclusion was treated as unequal access to the Internet, which involved a very simple division: connected and not connected. However, it soon turned out that this division is not so clear-cut” (Stroińska & Zakrzewski, 2008, p. 209).

M. Hajder and B. Florek treat “systemic differences in the access and use of computers and the Internet” as digital exclusion (Hajder & Florek, 2014, p. 47). D. Batorski, analyzing the phenomenon of e-exclusion in Poland, believes that the term “refers to the differences between those who have regular access to digital and information technologies and are able to use it effectively, and those who do not” (Batorski, 2009, p. 225). J. Kujawski points out that digital exclusion “should be defined as marginalization of communities that do not have access to modern digital technologies such as computer, Internet, etc.” (Kujawski, 2018, pp. 253–254). When analyzing the phenomenon discussed here, E. Widawska, Z. Wieczorek and E. Wysocka believe that it is simply the result of the inability to use modern technologies in practice. They also believe that “this phenomenon can be initially defined as a new division (stratification) of society into those who have access to computers

podział (rozwarstwienie) społeczeństwa na tych, którzy mają dostęp do komputerów i Internetu, oraz tych, dla których dostęp do tych zdobyczy cywilizacyjnych jest ograniczony, lub czasem niemal niemożliwy. Czasem dodaje się także do tej definicji dodatkowo kryterium regularności dostępu do technologii cyfrowych i informacyjnych, a także akcentuje się aspekt konsekwencyjny, związany też z różnicami jakie to powoduje dla funkcjonowania pewnych jednostek, czy całych grup, warunkując ich szanse życiowe, dostęp do rynku pracy, możliwość uczestnictwa w życiu społecznym i kulturalnym” (Widawska, Wieczorek, i Wysocka, 2014, s. 11–12).

D. Batorski i A. Płoszaj uważają dodatkowo, że „problem wykluczenia cyfrowego nie dotyczy samego korzystania z technologii, ale raczej różnic w szansach życiowych, sytuacji na rynku pracy, a także możliwości uczestnictwa w życiu społecznym i kulturalnym, które pojawiają się między użytkownikami a osobami niekorzystającymi lub posiadającymi niewystarczające umiejętności korzystania” (Batorski i Płoszaj, 2012, s. 8).

Przytoczone do tej pory definicje wykluczenia cyfrowego wskazują na związek tego zjawiska z wykluczeniem społecznym. Niektórzy autorzy wprost twierdzą, że wykluczenie cyfrowe, czyli „brak dostępu do współczesnych TIK należy traktować jako wykluczenie społeczne” (Miłosz i Miłosz, 2013, s. 100). E. Widawska, Z. Wieczorek i E. Wysocka uważają dodatkowo, że „zależności pomiędzy wykluczeniem cyfrowym i wykluczeniem społecznym są złożone, gdyż wykluczenie cyfrowe stanowi z jednej strony nową postać wykluczenia społecznego, ujawniającego się w społeczeństwie informacyjnym, a z drugiej czynnik (źródło) pogłębiania się społecznej marginalizacji, czego dowodzą badania nad źródłami i formami wykluczenia społecznego” (Widawska i in., 2014, s. 9).

Wykluczenie społeczne najogólniej mówiąc to „połączenie braku zasobów ekonomicznych, występowania izolacji społecznej oraz ograniczonego dostępu do praw o charakterze społecznym i obywatelskim” (Kasprzyk, 2015, s. 254). J. Czapiński i T. Panek podają, że „wykluczenie społeczne oznacza, że dana jednostka lub jakaś grupa społeczna będąc członkami wspólnoty (najczęściej chodzi o wspólnotę obywateli państwa) nie może uczestniczyć w pełni w ważnych dziedzinach życia tejże wspólnoty. Często przy tym dodaje się, że ograniczenie to nie wynika z przekonań tych, którzy są wykluczeni, ale z deficytów całkowicie lub w dużej mierze niezależnych od wykluczonych. Wykluczenie dotyczy może pracy, konsumpcji, uczestnictwa w kulturze, życiu społeczności lokalnych i w polityce” (Czapiński i Panek, 2015, s. 396).

J. Kujawski zwraca uwagę, że „duża część definicji wykluczenia społecznego akcentuje jego trzy istotne elementy, są to: wystąpienie sytuacji wykluczającej, będące splotem wydarzeń, czynników bądź warunków wykluczających, zaistnienie jed-

and the Internet, and those for whom access to these civilization gains is limited, or sometimes almost impossible. Sometimes the criterion of regular access to digital and information technologies is also added to this definition, and the consequent aspect is emphasized, also related to the differences it causes for the functioning of certain individuals or entire groups, determining their life chances, access to the labor market, the opportunity to participate in social and cultural life” (Widawska, Wieczorek, & Wysocka, 2014, pp. 11–12).

D. Batorski and A. Płoszaj also believe that “the problem of digital exclusion does not concern the use of technology itself, but rather the differences in life chances, the situation on the labor market, as well as opportunities for participation in social and cultural life that arise between users and people who do not use or have insufficient skills to use” (Batorski & Płoszaj, 2012, p. 8).

The definitions of digital exclusion cited so far indicate the relationship of this phenomenon with social exclusion. Some authors explicitly claim that digital exclusion, i.e. “lack of access to modern ICT should be treated as social exclusion”. (Miłosz & Miłosz, 2013, p. 100). E. Widawska, Z. Wieczorek and E. Wysocka additionally believe that “the relationships between digital exclusion and social exclusion are complex, because digital exclusion is, on the one hand, a new form of social exclusion, manifesting itself in the information society, and, on the other hand, a factor (source) of deepening social marginalization, as evidenced by research on sources and forms of social exclusion” (Widawska et al., 2014, p. 9).

Broadly speaking, social exclusion is “the combination of a lack of economic resources, the presence of social isolation, and limited access to social and civil rights.” (Kasprzyk, 2015, p. 254). J. Czapiński and T. Panek state that “social exclusion means that a given individual or some social group being members of a community (most often it is a community of state citizens) cannot fully participate in important areas of the community’s life. It is often added that this limitation does not result from the beliefs of those who are excluded, but from deficits completely or largely independent of the excluded. The exclusion may concern work, consumption, participation in culture, life of local communities and politics” (Czapiński & Panek, 2015, p. 396).

J. Kujawski points out that “a large part of the definition of social exclusion emphasizes its three important elements, these are: the occurrence of an excluding situation, which is a series of events, factors or conditions that exclude, the existence of an excluded individual, i.e. a person or group in an excluding situation, and finally, social functioning, which concerns the possibility of using public resources and ensuring a decent existence” (Kujawski, 2018, p. 253).

nostki wykluczonej, a więc osoby lub grupy znajdujące się w sytuacji wykluczającej, i wreszcie społeczne funkcjonowanie, które dotyczy możliwości korzystania z zasobów publicznych i zapewnienia sobie godnej egzystencji” (Kujawski, 2018, s. 253).

K. Garwol uważa dodatkowo, że jak każde inne zjawisko, tak i „wykluczenie społeczne podlega przemianom i przybiera nowe formy. Mają na to wpływ zachodzące zmiany społeczne i ekonomiczne, w tym także procesy globalizacji i migracji zarobkowej. Obecnie mamy do czynienia z np. wykluczeniem komunikacyjnym (nieumiejętność jazdy samochodem), nieznamościami języków obcych (utrudniającą dostęp do wiedzy i informacji) czy brakiem umiejętności posługiwania się technologiami teleinformatycznymi” (Garwol, 2019, s. 49–50).

Z dotychczasowych rozważań jasno wynika, że istnieje pewne podobieństwo obu form wykluczenia. Podobnie jak w przypadku wykluczenia społecznego, tak i cyfrowego, wystąpić musi sytuacja wykluczająca, osoba, której ona dotyczy oraz społeczne funkcjonowanie jednostki zgodne z prawem.

Dla pełniejszego spojrzenia na analizowane tu zagadnienia, autor uważa, że nie można pominąć omówienia pewnego trendu. Chodzi tu o zastępowanie przez autorów pojęcia wykluczenie cyfrowe terminem *nierówność cyfrowa* (np. Popiołek, 2016). Jak podaje K. Polańska (2012, s.241) nierówności cyfrowe w społeczeństwie spowodowane są powszechną dyfuzją Internetu. Uważa ona również, iż nierówność cyfrowa związana jest głównie z kompetencjami informacyjnymi (Polańska, 2012, s. 242–243). Zdaniem autora takie podejście powodować może jedynie pewnego rodzaju nieporozumienia, a termin *nierówność cyfrowa* rozumieć można bardziej jako kategorię podrzędną, niżeli tożsamą w odniesieniu do wykluczenia cyfrowego.

Przyczyny i skutki wykluczenia cyfrowego

Szukając przyczyn powstawania zjawiska wykluczenia cyfrowego należy zauważyć, że nie wynikają one jedynie z samego dostępu do Internetu, co sugeruje wiele definicji. Oprócz tego można wymienić następujące przyczyny:

- „brak znajomości języka, głównie angielskiego, w którym występują potrzebne informacje,
- brak umiejętności posługiwania się komputerem (zwłaszcza wśród osób starszych),
- niska prędkość łącza (szczególnie w małych miastach i na wsi)” („Wykluczenie cyfrowe”, 2019).

M. Lipnicka, A. Lipnicki i S. Wojczyk szukając przyczyn e-wykluczenia wskazują na: wiek, wykształcenie, wysokość dochodu, status społeczno-zawodowy, miejsce zamieszkania, infrastrukturę i niechęć (Lipnicka, Lipnicki, i Wojczyk, 2015, s. 77–81). J. Żuk uważa, że „osoby szczególnie narażone na wykluczenie cyfrowe, to ludzie słabiej radzący sobie z samodzielną egzystencją i utrzymaniem

Garwol also believes that, like any other phenomenon, “social exclusion is subject to changes and takes new forms. It is influenced by the ongoing social and economic changes, including the processes of globalization and economic migration. Currently, we are dealing with, for example, communication exclusion (inability to drive a car), ignorance of foreign languages (hindering access to knowledge and information) or the lack of skills in using ICT” (Garwol, 2019, pp. 49–50).

It is clear from the discussion so far that there is some similarity between the two forms of exclusion. As in the case of social and digital exclusion, there must be an exclusive situation, the person it concerns and the legal functioning of the individual.

For a more complete look at the issues analyzed here, the author believes that a certain trend cannot be omitted. It is about the authors replacing the concept of digital exclusion with the term digital inequality (e.g. Popiołek, 2016). According to K. Polańska. (2012, p. 241), digital inequalities in society are caused by the widespread diffusion of the Internet. She also believes that digital inequality is mainly related to information literacy (Polańska, 2012, pp. 242–243). According to the author, such an approach can only cause some kind of misunderstanding, and the term digital inequality can be understood more as a subcategory than the same category in relation to digital exclusion.

Causes and effects of digital exclusion

When looking for the causes of the digital divide, it should be noted that they do not only result from the Internet access itself, which suggests many definitions. In addition, the following reasons can be mentioned:

- “lack of knowledge of the language, mainly English, in which the necessary information is available,
- lack of computer literacy (especially among the elderly),
- low connection speed (especially in small towns and villages)” (“Digital Exclusion”, 2019).

M. Lipnicka, A. Lipnicki and S. Wojczyk, when looking for the reasons for e-exclusion, indicate: age, education, income, socio-professional status, place of residence, infrastructure and reluctance (Lipnicka, Lipnicki, & Wojczyk, 2015, p. 77-81). J. Żuk believes that “people particularly exposed to digital exclusion are less able to cope with independent existence

rodziny. Należą do nich: osoby słabo wykształcone, starsze, długotrwale bezrobotne, niepełnosprawne, a także cały wachlarz osób niebiorących udziału w tzw. normalnym życiu, czyli np. byli więźniowie, osoby wychodzące z uzależnień, dorosłe dzieci wychowane w domu dziecka czy innych placówkach opiekuńczo-wychowawczych” (Żuk, 2015, s. 173). J. van Dijk natomiast wśród determinantów wykluczenia cyfrowego wyróżnia dystrybucję zasobów różnego rodzaju. Wśród nich oprócz materialnych wyróżnia: czasowe, umysłowe, społeczne i kulturowe (Dijk, 2010, s. 248).

Z przytoczonych powyżej przykładów przyczyn wykluczenia zauważyć można, że wbrew obiegowej opinii nie dotyka ono jedynie ludzi starszych lub z obszarów wiejskich. To przekonanie funkcjonujące w wielu środowiskach jest błędne z założenia i składa się z „dwóch części: (1) przekonania, że młodzi ludzie dysponują niezbędnymi kompetencjami, dlatego wykluczenie cyfrowe ich nie dotyka oraz (2) przekonania, że raz zdobyte kompetencje (np. umiejętności przećwiczone w szkole) są wystarczające” (Jeran, b.d., s. 6).

Wielu autorów poszukując przyczyn wykluczenia cyfrowego doszukuje się ich w różnych czynnikach mających niewątpliwie wpływ na wystąpienie tego zjawiska. Wśród nich znajduje się między innymi sposób posługiwania się nowymi technologiami. J. van Dijk wyróżnia „cztery poziomy dostępu do nowych mediów:

- motywacje do korzystania z nowych technologii,
- fizyczny dostęp (posiadanie komputera, dostęp do Internetu),
- umiejętności (strategiczne, informacyjne, operacyjne),
- korzystanie (różne sposoby korzystania)” (Batorski, 2009, s. 226).

Na podstawie powyższego katalogu można wysunąć wniosek, że wśród osób wykluczonych cyfrowo znajdują się między innymi osoby mające niską motywację lub wręcz jej brak do posługiwania się nowoczesnymi technologiami, nie mają dostępu do komputera lub Internetu, bądź też posiadają niewystarczające umiejętności ich obsługi. Podobne podejście prezentują też niektórzy przytoczeni do tej pory autorzy.

J. Żuk wyróżnia dwa stopnie występowania analizowanego zjawiska. „Pierwszy stopień jest określany jako brak dostępu do technologii cyfrowych, czyli brak możliwości technicznych. (...) Drugi stopień wykluczenia cyfrowego określa brak umiejętności korzystania z nowych technologii” (Żuk, 2015, s. 172–173). D. Batorski w podobny sposób charakteryzuje czynniki powodujące wykluczenie cyfrowe pierwszy z nich nazywając „twardym” (brak połączenia do sieci Internet), a drugi „miękkim” (motywacja i umiejętności) (Batorski, 2009, s. 228).

E. Widawska, Z. Wieczorek i E. Wysocka analizując czynniki wykluczające z życia cyfrowego uważają, że jest ich wiele, jednak podobnie jak inni

and family support. These include: poorly educated, elderly, long-term unemployed, disabled people, as well as a whole range of people not participating in the so-called normal life, that is, for example, former prisoners, people recovering from addictions, adult children brought up in an orphanage or other care and educational institutions” (Żuk, 2015, p. 173). J. van Dijk, on the other hand, distinguishes the distribution of resources of various types among the determinants of digital exclusion. Among them, apart from material ones, there are: temporal, mental, social and cultural (Dijk, 2010, p. 248).

From the above-mentioned examples of reasons for exclusion, it can be noticed that contrary to popular opinion, it does not only affect the elderly or people from rural areas. This belief, functioning in many environments, is incorrect by assumption and consists of “two parts: (1) the belief that young people have the necessary competences, therefore digital exclusion does not affect them, and (2) the belief that once acquired competences (e.g. practiced in school) are sufficient” (Jeran, n.d., p. 6).

When looking for the causes of digital exclusion, many authors look for them in various factors that undoubtedly influence the occurrence of this phenomenon. Among them is the way of using new technologies. J. van Dijk distinguishes between “four levels of access to new media:

- motivation to use new technologies,
- physical access (computer, Internet access),
- skills (strategic, informational, operational),
- use (various ways of using)” (Batorski, 2009, p. 226).

Based on the above catalog, it can be concluded that among digitally excluded people there are, among others, people with low or even no motivation to use modern technologies, do not have access to a computer or the Internet, or have insufficient skills to use them. Some of the authors cited so far also present a similar approach.

J. Żuk distinguishes two degrees of occurrence of the analyzed phenomenon. “The first step is defined as no access to digital technologies, i.e. no technical capability. (...) The second degree of digital exclusion is defined by the lack of skills in using new technologies” (Żuk, 2015, pp. 172-173). D. Batorski characterizes the factors causing digital exclusion in a similar way, calling the first “hard” (no connection to the Internet), and the second “soft” (motivation and skills) (Batorski, 2009, p. 228).

When analyzing the factors excluding digital life, E. Widawska, Z. Wieczorek and E. Wysocka believe that there are many of them, but, like other authors, they reduce them “to two general, though multidimensional categories:

- a. technological factors (so-called hard), resulting from the rapid development of information technologies (relativism of competences in a rapidly changing world), as well as from limited access to infrastructure, hardware or software; and

autorzy, sprowadzają je „do dwóch ogólnych, choć wielowymiarowych kategorii:

- a. czynników technologicznych (tzw. twardych), wynikających z szybkiego rozwoju technologii informatycznych (relatywizm kompetencji w szybko zmieniającym się świecie), a także z ograniczonej dostępności do infrastruktury, sprzętu czy oprogramowania; oraz
- b. czynników indywidualnych (tzw. miękkich) – świadomościowych, mentalnych, kompetencyjnych i motywacyjnych, bądź związanych z naturalnymi barierami i ograniczeniami dostępu do informacji cyfrowych związanych z niepełnosprawnością” (Widawska i in., 2014, s. 13).

Jak widać, katalog osób zagrożonych wykluczeniem cyfrowym jest duży, przez co nie jest problemem jednostkowym, lecz systemowym i tak powinno się do niego podchodzić. Jest tak głównie ze względu na fakt, że konsekwencje wykluczenia cyfrowego mogą mieć wpływ na całe regiony, a nawet państwa (zarówno pod kątem wykluczenia informacyjnego, jak i społecznego). Przykładem mogą tu być chociażby kraje afrykańskie, w których dostępność do komputerów i Internetu kształtuje się następująco, np. Wybrzeże Kości Słoniowej – 4782 osób na komputer, Kenia – 7362, Benin – 11750 (Porębski, 2014, s. 91).

Skutkiem wykluczenia cyfrowego jest chociażby analfabetyzm cyfrowy. Taki współczesny analfabeta, to „osoba, która nie potrafi obsługiwać komputera, w tym korzystać z sieci, nie potrafi wykorzystywać technologii informatycznych i informacyjnych w codziennych sytuacjach życia i pracy” (Furmanek, 2015, s. 50). Innym skutkiem, a jednocześnie przyczyną wykluczenia cyfrowego, zwłaszcza osób starszych i słabiej wykształconych może być tzw. „technofobia”, czyli strach przed postępem (Lewicki, 2014).

Przeciwdziałanie wykluczeniu cyfrowemu

Jest wiele sposobów przeciwdziałania i „walki” z wykluczeniem cyfrowym. Wiele osób wpada jednak w pułapkę myślenia o technologiach cyfrowych. Wydaje im się, „bowiem, że skoro obsługa jest tak prosta (klikasz i działa), to wystarczy zapewnić dostęp – najpierw do komputera, potem do Internetu i jakikolwiek problem z wykluczeniem cyfrowym znika” (Jeran, b.d., s. 3). Nic bardziej mylnego. D. Batorski zwraca uwagę na to, że „choć brak sprzętu lub brak możliwości (technicznych i finansowych) założenia stałego łącza są istotne, to znacznie częściej barierę stanowią przede wszystkim brak motywacji, wiedzy, a także umiejętności korzystania z komputerów i Internetu” (Batorski, 2009, s. 247).

J. van Dijk zwraca uwagę, że w przypadku każdej technologii najważniejsza jest motywacja do tego, aby z niej skorzystać, a dopiero później należy zakupić sprzęt i wykształcić odpowiednie kompetencje. Sformułował on również teorię „dyfuzji, akceptacji

- b. individual factors (the so-called soft) – awareness, mental, competence and motivational factors, or related to natural barriers and limitations in access to digital information related to disability” (Widawska et al., 2014, p. 13).

As you can see, the catalog of people at risk of digital exclusion is large, which is why it is not an individual problem, but a systemic one, and it should be approached this way. This is mainly since the consequences of digital exclusion can affect entire regions and even countries (both in terms of information and social exclusion). An example may be, for example, African countries, where the availability of computers and the Internet is as follows, e.g. Côte d’Ivoire – 4,782 people per computer, Kenya – 7362, Benin – 11,750 (Porębski, 2014, p. 91).

One effect of digital exclusion is, for example, digital illiteracy. Such a contemporary illiterate is “a person who cannot use a computer, including the use of the network, cannot use information and information technologies in everyday life and work situations” (Furmanek, 2015, p. 50). Another effect and at the same time a cause of digital exclusion, especially of older and less educated people, may “Technophobia”, or fear of progress (Lewicki, 2014).

Counteracting digital exclusion

There are many ways to counteract and “fight” digital exclusion. However, many people fall into the trap of thinking about digital technologies. It seems to them that “because the operation is so simple (you click and it works), it is enough to provide access – first to the computer, then to the Internet and any problem with digital exclusion disappears”. (Jeran, n.d., p. 3). Nothing could be more wrong. D. Batorski points out that “although the lack of equipment or the lack of (technical and financial) possibilities of establishing a permanent connection are important, the most often the barrier is the lack of motivation, knowledge, and the ability to use computers and the Internet” (Batorski, 2009, p. 247).

J. van Dijk points out that in the case of any technology, the most important thing is the motivation to use it, and only then you need to buy equipment and develop appropriate competences. He also formulated the theory of

i korzystania z zasobów i przysposobienia nowych technologii”, która mówi o czterech wzajemnie przenikających się krokach dostępu do nowoczesnych technologii. Wśród nich wymienia:

- motywację,
- dostęp fizyczny i mentalny,
- kompetencje cyfrowe,
- użytkowanie (Dijk, 2013).

Jak można tu zauważyć, kompetencje są dopiero na trzecim miejscu. Mimo tego, aby sprawnie posługiwać się nowoczesnymi technologiami niezbędnych jest „kilka rodzajów istotnych umiejętności:

- operacyjne – korzystanie z komputera, oprogramowania i Internetu,
- informacyjne – umiejętność wyszukiwania, selekcji oceny przydatności i wiarygodności, a także przetwarzania informacji,
- komunikacyjne – czyli umiejętność efektywnego podtrzymywania relacji, dbanie o własny wizerunek i prywatność,
- strategiczne – czyli umiejętność korzystania przynoszącego korzyści w różnych sferach życia” (Batorski i Płoszaj, 2012, s. 9).

Na przeciwdziałaniu i redukcji ewentualnego wykluczenia cyfrowego powinno zależeć wszystkim (zarówno obywatelom, jak i instytucjom). Z tego też względu między innymi w Polsce podejmuje się liczne próby działań i programów zmierzających do osiągnięcia zmniejszenia poziomu wykluczenia cyfrowego. Jednym z takich programów jest wspomniany już Program Operacyjny Polska Cyfrowa (POPC). Jak można przeczytać na wstępie strategii POPC, jego celem „jest wzmocnienie cyfrowych fundamentów dla rozwoju kraju. Zgodnie z Umową Partnerstwa (UP), jako fundamenty te przyjęto: szeroki dostęp do szybkiego Internetu, efektywne i przyjazne użytkownikom e-usługi publiczne oraz stale rosnący poziom kompetencji cyfrowych społeczeństwa” (Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju, b.d., s. 3). Największymi osiągnięciami tego programu jest obecnie wprowadzenie w pełni cyfrowej administracji, która jest sukcesywnie rozwijana o kolejne usługi. Jak podaje Ministerstwo Cyfryzacji: „Polscy obywatele mogą korzystać z kilkuset e-usług publicznych zlokalizowanych na różnych platformach i portalach rządowych. Są to m.in.: Elektroniczna Platforma Usług Administracji Publicznej (ePUAP), Platforma Usług Elektronicznych Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (PUE ZUS), portal obywatel.gov.pl, portal biznes.gov.pl. Obecnie tworzony jest Portal Rzeczypospolitej Polskiej (Portal RP) – gov.pl, który docelowo będzie stanowił bramę do wszystkich informacji i e-usług publicznych. Zintegruje witryny internetowe ministerstw, urzędów centralnych i urzędów wojewódzkich oraz ułatwi dostęp do usług cyfrowych, które państwo oferuje obywatelom” („E-usługi w administracji”, b.d.).

Innym sposobem na przeciwdziałanie wykluczeniu cyfrowemu można uznać realizowany w 2013 roku pilotaż programu „Cyfrowa Szkoła”. Jego celem było wyposażenie szkół i placówek oświato-

“diffusion, acceptance and use of resources and adoption of new technologies”, which speaks of the four interpenetrating steps of access to modern technologies. Among them he lists:

- motivation,
- physical and mental access,
- digital competences,
- use (Dijk, 2013).

As can be seen here, competences are only in third place. Despite this, in order to efficiently use modern technologies, “several types of essential skills are required:

- operational – using a computer, software and the Internet,
- information – the ability to search, select, evaluate the usefulness and credibility, as well as process information,
- communication – that is the ability to effectively maintain relationships, take care of your own image and privacy,
- strategic – that is, the ability to use it that brings benefits in various spheres of life (Batorski & Płoszaj, 2012, p. 9).

Everyone (both citizens and institutions) should care about counteracting and reducing the possible digital divide. For this reason, among others, in Poland, numerous attempts are made to undertake activities and programs aimed at reducing the level of digital exclusion. One of such programs is the already mentioned Operational Program Digital Poland (OPDP). As you can read at the beginning of the OPDP strategy, its goal “is to strengthen the digital foundations for the country’s development. In accordance with the Partnership Agreement (UP), these foundations were: broad access to high-speed Internet, effective and user-friendly public e-services and the constantly growing level of digital competences of the society” (Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju, n.d., p. 3). The greatest achievements of this program are currently the introduction of fully digital administration, which is successively developed with new services. According to the Ministry of Digitization: “Polish citizens can use several hundred public e-services located on various platforms and government portals. These are, among others: Electronic Platform of Public Administration Services (ePUAP), Platform of Electronic Services of the Social Insurance Institution (PUE ZUS), portal obywatel.gov.pl, portal biznes.gov.pl. Currently, the Portal of the Republic of Poland (Portal RP) is being created - gov.pl, which will ultimately be the gateway to all information and public e-services. It will integrate websites of ministries, central offices and voivodeship offices and facilitate access to digital services offered by the state to citizens (“E-services in administration”, no date).

Another way to counteract digital exclusion can be considered the pilot program “Digital School” implemented in 2013. Its aim was to equip schools and educational institutions with the necessary

wych w niezbędny sprzęt i oprogramowanie. Celem programu było również wykształcenie kompetencji cyfrowych zarówno u uczniów, jak i nauczycieli (Czerski i Wawer, 2014). Niestety oprócz pilotażu program nie był dalej realizowany, ze względu na brak niezbędnych środków finansowych na jego realizację (Młynarczyk, 2013).

R. Lew-Starowicz i K. Lorecka analizując wykluczenie cyfrowe w Polsce, uważają, że dobrym sposobem na reintegrację społeczną jest chociażby rozwój cyfrowy bibliotek, czy też różnego rodzaju przedsięwzięcia realizowane przez biznes (Lew-Starowicz i Lorecka, 2013, s. 94–150).

Każde z podejmowanych działań jest ważne i powinno przynieść efekty w „walce” z wykluczeniem cyfrowym. Jednakże większość z podejmowanych wspólnie działań skoncentrowanych jest na sprzęcie, infrastrukturze teleinformatycznej oraz usługach. Ciężko jest jednak znaleźć programy i podejmowane działania zmierzające do tego, aby pobudzić, bądź też zwiększyć motywację osób wykluczonych do sięgania po nowoczesne technologie w codziennym życiu. Ważną rolę powinna pełnić tu np. telewizja publiczna, której misją jest między innymi edukacja. Z tego też względu warto by było poszerzyć ramówkę zarówno kanałów ogólnopolskich, jak i oddziałów regionalnych o programy edukacyjne związane z praktycznym wykorzystaniem nowoczesnych technologii, tak aby pobudzić ciekawość wśród osób narażonych na wykluczenie cyfrowe, czyli głównie osób starszych i z obszarów wiejskich.

Ważne jest również, aby inne grupy zagrożone wykluczeniem były przygotowywane do korzystania z dobrodziejstw cyfrowego świata. Przykładem są osoby opuszczające zakłady karne, bądź też wychodzące z uzależnień. Póki co w przypadku osób skazanych, na pół roku przed zakończeniem wyroku i opuszczeniem zakładu karnego, obowiązuje ich przygotowanie do funkcjonowania na wolności, jednakże w trakcie jego realizacji nie ma mowy o przeciwdziałaniu wykluczeniu cyfrowemu. Jedyne działania jakie są podejmowane to przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu polegające między innymi na pomocy w znalezieniu zakwaterowania, pracy, czy pomocy finansowej (Krakowska, b.d.). Proces przygotowania do funkcjonowania w społeczeństwie informacyjnym powinien być również przedmiotem readaptacji i resocjalizacji skazanych. Niewątpliwie może być to trudne, ze względu na to, iż skazanymi mogą być też osoby, które wykorzystywały Internet do popełniania przestępstw. Jednak mimo tego powinny być uczone i przygotowywane do korzystania ze środków teleinformatycznych w celach zgodnych z prawem.

Niewątpliwie przeciwdziałanie wykluczeniu cyfrowemu w wielu grupach społecznych nie jest rzeczą łatwą. Jednak zarówno instytucje oświatowe, kulturalne oraz media, powinny dołożyć wszelkich starań, aby dotrzeć do jak największej grupy osób narażonych na wykluczenie cyfrowe. Celem podej-

hardware and software. The aim of the program was also to develop digital competences of both students and teachers (Czerski & Wawer, 2014). Unfortunately, apart from the pilot, the program was not implemented any further due to the lack of the necessary financial resources for its implementation (Młynarczyk, 2013).

R. Lew-Starowicz and K. Lorecka, analyzing the digital exclusion in Poland, the voice that a good way for social reintegration is, for example, a digital guide, or tests were undertaken in business (Lew-Starowicz & Lorecka, 2013, pp. 94–150).

Each of the actions taken is important and should bring results in the “fight” against digital exclusion. However, most of the activities undertaken today are focused on hardware, ICT infrastructure and services. However, it is difficult to find programs and undertaken activities aimed at stimulating or increasing the motivation of excluded people to use modern technologies in everyday life. An important role here should be played, for example, by public television, whose mission is, among others, education. For this reason, it would be worthwhile to expand the schedule of both national channels and regional branches with educational programs related to the practical use of modern technologies, so as to stimulate the curiosity among people exposed to digital exclusion, i.e. mainly elderly people and people from rural areas.

It is also important that other groups at risk of exclusion are prepared to take advantage of the digital world. An example is people leaving prisons or recovering from addiction. So far, in the case of convicted persons, six months before the end of the sentence and leaving the prison, they are prepared to function at large, however, during its implementation, there is no question of counteracting digital exclusion. The only actions that are taken are counteracting social exclusion consisting, inter alia, in finding accommodation, work or financial assistance (Krakowska, n.d.). The process of preparation for functioning in the information society should also be the subject of the readaptation and rehabilitation of convicts. Undoubtedly, it may be difficult, as the convicts may also be people who used the Internet to commit crimes. Nevertheless, they should be educated and prepared to use ICT for lawful purposes.

Undoubtedly, counteracting digital exclusion in many social groups is not easy. However, both educational and cultural institutions and the media should make every effort to reach the largest possible group of people exposed to digital exclusion. The aim of their activities should be, first of all, to stimulate their curiosity with new technologies and to show them on specific examples what benefits the use of ICT in everyday life gives.

mowanych przez nich działań powinno być przede wszystkim pobudzenie u nich ciekawości nowymi technologiami i pokazanie im na konkretnych przykładach jakie korzyści daje użytkowanie TIK w życiu codziennym.

Zakończenie

Problem wykluczenia cyfrowego jest nadal aktualną kwestią. Spowodowane jest to w dużej mierze błędnym podejściem wielu instytucji do tego problemu. Niejednokrotnie podejmowane działania skierowane są przede wszystkim na dostarczenie szybkiego łącza internetowego, albo sprzętu do osób wykluczonych cyfrowo. Takie podejście jest efektem błędnego myślenia o e-wykluczeniu, które najczęściej zakłada, że wynika ono głównie z braku dostępu do Internetu, że dotyczy jedynie rzeczywistości wirtualnej i dotyka jedynie osoby starsze i z obszarów wiejskich (Jeran, b.d., s. 2–3).

Wiele osób o nowoczesnych technologiach nadal myśli w kategoriach zbytku, czy też podnoszenia komfortu życia. Należy jednak pamiętać, że zarówno komputer, Internet, jak i urządzenia mobilne „stają się niezbędną infrastrukturą współczesnego społeczeństwa opartego na informacji i wiedzy. Coraz większe możliwości zastosowania komputerów i Internetu czynią je narzędziami niezbędnymi w codziennym życiu” (Kurowska, 2013, s. 1).

Analizując problem wykluczenia cyfrowego należy mieć również na uwadze fakt, że we współczesnych społeczeństwach jest ono „nie tylko wskaźnikiem rozwoju państwa i jego obywateli, ale w ewidentny sposób wpływa na postępek oraz rozwój gospodarczy” (Orłowska, 2016, s. 129–130). J. Kos-Łabędowicz dodatkowo zauważa, że „problem wykluczenia cyfrowego jest o tyle istotny, że komputery i komunikacja internetowa mogą być czynnikiem ułatwiającym nawiązywanie nowych i podtrzymywanie istniejących relacji, ułatwiającym zdobywanie wykształcenia, pozwalającym na zdalną pracę” (Kos-Łabędowicz, 2016, s. 67).

Na co dzień wiele osób nie dostrzega problemu związanego z wykluczeniem cyfrowym. Mogą oni uważać również, że ten problem ich nie dotyczy, że nie potrzebują korzystać z nowoczesnych technologii. Zmieniają oni zdanie w sytuacjach kryzysowych. Przykładem takiej sytuacji może być panująca nie tylko w Polsce, ale na całym świecie pandemia koronawirusa. Głównie w takiej sytuacji każdy obywatel, w miarę możliwości powinien przejść na kontakty online z rodziną, przyjaciółmi, współpracownikami. Dla wielu osób jest to niemożliwe, nie tylko dlatego, że nie mają urządzeń, czy dostępu do sieci internetowej. Problemem może być przede wszystkim brak motywacji do skorzystania z tego, bądź odpowiednich umiejętności. Dlatego zwłaszcza teraz, zwłaszcza telewizja publiczna, powinna pokazywać jak najczęściej w jaki sposób pozytywnie korzystać z nowoczesnych technologii.

Summary

The problem of digital exclusion is still a topical issue. This is largely due to the erroneous approach of many institutions to this problem. Often the activities undertaken are aimed primarily at providing a high-speed Internet connection or equipment for digitally excluded people. This approach is the result of incorrect thinking about e-exclusion, which most often assumes that it results mainly from the lack of access to the Internet, that it only concerns virtual reality and affects only the elderly and people from rural areas (Jeran, n.d., pp. 2–3).

Many people still think about modern technologies in terms of luxury or increasing the quality of life. However, it should be remembered that both the computer, the Internet and mobile devices “are becoming the necessary infrastructure of the modern information and knowledge-based society. The increasing possibilities of using computers and the Internet make them indispensable tools in everyday life” (Kurowska, 2013, p. 1).

When analyzing the problem of digital exclusion, one should also take into account the fact that in contemporary societies it is “not only an indicator of the development of the state and its citizens, but also clearly influences economic progress and development” (Orłowska, 2016, pp. 129–130). J. Kos-Łabędowicz additionally notes that “the problem of digital exclusion is important because computers and Internet communication can be a factor facilitating establishing new and maintaining existing relationships, facilitating education, allowing for remote work” (Kos-Łabędowicz, 2016, p. 67).

On a daily basis, many people do not see the problem of digital exclusion. They may also feel that they are not affected by this problem, that they do not need to use modern technology. They change their minds in crisis situations. An example of such a situation can be the coronavirus pandemic prevailing not only in Poland, but around the world. Mainly in such a situation, every citizen should switch to online contacts with family, friends and colleagues, if possible. For many people, this is impossible, not least because they do not have devices or access to the Internet. The problem may be primarily the lack of motivation to use it or the appropriate skills. Therefore, especially now, especially public television, should show as often as possible how to use modern technologies positively.

It is worth emphasizing that “the experiences so far show that the process of building the information society is and will be relatively difficult in Polish

Wartym podkreślenia jest fakt, iż „dotychczasowe doświadczenia pokazują, że proces budowy społeczeństwa informacyjnego jest i będzie w polskich warunkach stosunkowo trudny i obejmie swym zasięgiem praktycznie wszystkie obszary życia. Informatyzacja otaczającej rzeczywistości już doprowadziła do istotnej zmiany relacji międzyludzkich, przyczyniła się do rozwoju ekonomiki sieciowej i wirtualnych organizacji” (Hajder i Florek, 2014, s. 48). Nie możemy jednak jako społeczeństwo na tym poprzestać. Wszyscy powinniśmy działać na rzecz zminimalizowania zjawiska wykluczenia cyfrowego. Dzięki temu każdemu obywatelowi będzie łatwiej funkcjonować w tym nowoczesnym świecie.

conditions and will cover practically all areas of life. The computerization of the surrounding reality has already led to a significant change in interpersonal relations, contributed to the development of the economics of networks and virtual organizations” (Hajder & Florek, 2014, p. 48). However, we cannot stop there, being a society. We should all work to minimize the digital divide. Thanks to this, each citizen will find it easier to function in this modern world.

Literatura/ References:

1. Batorski, D. (2009). Wykluczenie cyfrowe w Polsce. *Studia BAS. Społeczeństwo informacyjne*, (3(19)), 223–249.
2. Batorski, D., Płoszaj, A. (2012). *Diagnoza i rekomendacje w obszarze kompetencji cyfrowych społeczeństwa i przeciwdziałania wykluczeniu cyfrowemu w kontekście zaprogramowania wsparcia w latach 2014-2020* (s. 183). Warszawa.
3. Czaplinski, J., Panek, T. (2015). *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego.
4. Czerski, W. (2017). *Gotowość nauczycieli do stosowania nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
5. Czerski, W. M. (2018). Wybrane zagrożenia współczesnego społeczeństwa informacyjnego. *Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla bezpieczeństwa, Rok XI(4(41))*, 95–103.
6. Czerski, W. M. (2019). Cyfrowe kompetencje nauczycieli. *Refleksje. Zachodniopomorski Dwumiesięcznik Oświatowy*, (6), 64–67.
7. Czerski, W., Wawer, R. (2014). „Cyfrowa szkoła” – szansa, czy zagrożenie dla edukacji? *Dydaktyka informatyki*, 9, 104–113.
8. Dijk, J. Van. (2010). *Społeczne aspekty nowych mediów: Analiza społeczeństwa sieci* (J. Konieczny, Tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
9. Dijk, J. Van. (2013). Ewolucja wykluczenia cyfrowego. Od dostępu po kompetencje i użytkowanie. W: M. Pokrzywa, S. Wilk (Red.), *Wykluczenie społeczne. Diagnoza, wymiary i kierunki działań* (s. 207–232). Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski.
10. E-usługi w administracji. (b.d.). Pobrano 31 marzec 2020, z Ministerstwo Cyfryzacji website: <https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/e-uslugi>
11. Furmanek, W. (2015). Analfabetyzm cyfrowy wyzwaniem dla dydaktyki informatyki. *Dydaktyka informatyki*, 10, 49–62.
12. Garwol, K. (2019). Stopień umiejętności korzystania z technologii cyfrowych a wykluczenie społeczne na przykładzie osób niepełnosprawnych, starszych i ubogich. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, (58), 47–68. <https://doi.org/10.15584/nsawg.2019.2.4>
13. Hajder, M., Florek, B. (2014). Przyczyny i skutki wykluczenia cyfrowego w środowisku wiejskim Podkarpacia. W: M. Hajder (Red.), *Innowacyjna Gmina. Informatyka w jednostkach samorządu terytorialnego* (s. 47–52). Pobrano z <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/7745>
14. Iwaszczuk, N., Jarzęcka, A. (2017). Porównanie wykluczenia cyfrowo-finansowego w Polsce i w Norwegii. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, (51), 204–218. <https://doi.org/10.15584/nsawg.2017.3.17>
15. Jeran, A. (b.d.). Wykluczenie cyfrowe. Pobrano 1 marzec 2020, z http://zawszeaktywny.byd.pl/userfiles/files/PUBLIKACJA%20%20-%20Wykluczenie%20cyfrowe_tekst.pdf
16. Kasprzyk, B. (2015). Wykluczenie społeczne a cyfrowe w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej. *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*, (44), 152–164. <https://doi.org/10.15584/nsawg.2015.4.1.22>
17. Kos-Łabędowicz, J. (2016). Działania Unii Europejskiej przeciwdziałające cyfrowemu wykluczeniu na przykładzie wymagań odnośnie dostępności. *Ekonomiczne Problemy Usług*, (122), 59–70. <https://doi.org/10.18276/epu.2016.122-06>
18. Krakowska, E. (b.d.). Przygotowanie więźnia do życia na wolności. Pobrano 31 marzec 2020, z Służba Więzienna website: <http://sw.gov.pl/aktualnosc/Przygotowanie-wiezni-do-zycia-na-wolnosci>
19. Kujawski, J. (2018). Wykluczenie cyfrowe, jako forma wykluczenia społecznego. Przypadek Polski. *Media i społeczeństwo*, (9), 252–260.

20. Kurowska, M. (2013). Wykluczenie cyfrowe zagrożeniem dla społeczeństwa informacyjnego. *Biuletyn EBIB*, (145), 1–9.
21. Kuźmińska-Sołśnia, B. (2014). Nowoczesne technologie informatyczne – możliwości i zagrożenia. *Dydaktyka informatyki*, 9, 72–81.
22. Lewicki, G. (2014, maj 4). Technofobia. To się leczy? [Text]. Pobrano 28 marzec 2020, z Wprost website: <https://www.wprost.pl/nauka/446572/technofobia-to-sie-leczy.html>
23. Lew-Starowicz, R., Lorecka, K. (2013). *Włączenie cyfrowe: Droga do reintegracji społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
24. Lipnicka, M., Lipnicki, A., Wojczyk, S. (2015). Przyczyny i sposoby przeciwdziałania wykluczeniu cyfrowemu. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Studia Informatica*, (37), 75–88. <https://doi.org/10.18276/si.2015.37-06>
25. Miłoś, M., Miłoś, E. (2013). Analiza obszarów wykluczenia cyfrowego w województwie lubelskim. *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*, (36), 98–106.
26. Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju. (b.d.). Program Operacyjny Polska Cyfrowa na lata 2014-2020. Pobrano 31 marzec 2020, z https://www.polskacyfrowa.gov.pl/media/55216/POPC_Program_3_0_17042018.pdf
27. Młynarczyk, M. (2013, maj 3). Pilotaż na półmetku, i co dalej? Pobrano 31 marzec 2020, z Archive.is website: <http://archive.is/dzLDV>
28. Orłowska, M. (2016). Wykluczenie cyfrowe a bezpieczeństwo współczesnych Polaków – wybrane problemy. Perspektywa pedagoga społecznego. *Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka*, XV(4), 129–144.
29. Piecuch, A. (2020). *Media cyfrowe wspierające procesy dydaktyczne* (Wydanie I.). Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
30. Polańska, K. (2012). Nierówność cyfrowa jako pochodna dyfuzji Internetu. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Studia Informatica*, (29), 235–247.
31. Popiołek, M. (2016). Nierówności cyfrowe i podziały cyfrowe drugiego rzędu jako wyzwanie dla gospodarki opartej na wiedzy. *Ekonomiczne Problemy Usług*, (122), 113–122. <https://doi.org/10.18276/epu.2016.122-10>
32. Porębski, L. (2014). Wykluczenie cyfrowe i co dalej? Nowe technologie jako katalizator podziałów społecznych i bodziec dla cywilizacyjnego rozwoju. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Sociologica*, (50), 89–106.
33. Stroińska, E., Zakrzewski, L. (2008). Analiza zagrożenia wykluczeniem cyfrowym wśród studentów. W: A. Szewczyk, E. Krok (Red.), *Fenomen internetu: T. I* (s. 208–215). Szczecin: hogben.
34. Toffler, A. (2007). *Szok przyszłości* (Wyd. 3.). Przeźmierowo: Wydawnictwo Kurpisz.
35. Walat, W. (2015). Wykluczenie cyfrowe pokolenia 50+. Sprawozdanie z badań. W: W. Czernski & R. Wawer (Red.), *Nowoczesne media w przestrzeniach edukacyjnych* (s. 117–130). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
36. Widawska, E., Wieczorek, Z., Wysocka, E. (2014). Wyznaczniki wykluczenia cyfrowego i dostępności stron internetowych instytucji publicznych. W: *Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*. Częstochowa: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie.
37. Wrońska, M. (2012). *Kultura medialna adolescentów: Studium dostępu i zastosowań*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
38. Wykluczenie cyfrowe. (2019). W: *Wikipedia, wolna encyklopedia*. Pobrano z https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Wykluczenie_cyfrowe&oldid=55884571
39. Żuk, J. (2015). Zagrożenie wykluczeniem cyfrowym jako element bezpieczeństwa osobistego Polaków. *De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności*, (1), 170–180.